

Křelinovy romány o Bábelech v mezitextových souvislostech

Vesnická próza je v české tradici spojena s realistickou metodou a je vnímána a interpretována vesměs jako záznam skutečných událostí, jako obraz autentických dějů, v nichž vystupují postavy modelované podle živých předloh. Tento pocit podporuje skutečnost, že bývá zasazena do přesné lokality, jejíž autentičnost signalizují místní jména, realitě odpovídající popisné pasáže, založené na důkladné znalosti regionu, do kterého je příběh situován. Svou roli hraje i přesné zachycení reálií venkovského života, folklórních zvyků a nářečí daného regionu. Je třeba říci, že je to jedna z velkých iluzí. Tato vesnická próza se zrodila z potřeby pojmenovat základní zdroje národní identity zhruba ve třetí třetině 19. století. Tehdy se literatura definitivně rozešla s představou „českého sedláčka vychytralého ptáčka“ a pasovala – próza stejně jako poezie (připomeňme si Vrchlického Selské balady, 1885, a Sládkovy Selské písně a české znělky, 1890) – venkovského hrdinu na nositele národních ctností a román z vesnického prostředí zatížila vším, co se zdálo v české próze dosud chybět k tomu, aby reprezentovala národní život ve všech jeho polohách, totiž představou typického hrdiny, který by ztělesňoval ideál češství a reflexí národního života v různých rovinách, včetně roviny filozofické.

Zatímco próza ze současného městského prostředí se v 19. století rozvíjela vesměs jen v rozměru povídky, vesnický román, spolu s historickou prózou, představují vrcholy české románové tvorby. Je to snad i důvod, proč ve venkovských románech hrdinové uvažují o složitých filozofických problémech, medituji o teologických otázkách, o smyslu individuální existence, o národní povaze. Příkladů je možno najít mnoho, a to i tam, kde mají tyto postavy vysloveně epizodickou roli. Takový je zajisté „nemodlenec“ Luhovský, ale i o mlynáři Dolanském, jedné z vedlejších postav Kříže u potoka (1868), píše Karolina Světlá: „Měl zvláštnost tu, že neustále zkoumával Boha a nelíbilo se mu, kterak řídí a spravuje ten náš svět. /.../ Nedalo mu například žádného pokoje, odkud asi se berou v člověku myšlenky, kdeže v něm skrývají se ty sklady na zlost, moudrost a lásku, proč jeden má zalíbení v tom, jiný zas v jiném, právě opačném, proč nejsme všichni stejně dobří a šlechetní, proč nesvítlí stále slunce, proč nás stíhají bouřky a nezasloužené pohromy.“¹ Jako by tu dožívala tradice husitských laických teologů a filozofů, kterou zvětšilo konstatování Aenea Silvia Piccolominiho, že česká selka zná bibli lépe než italský teolog. Nemodlenec Luhovský Karoliny Světlé, hrdinové Terézy Novákové, Jan Kojan a jeho sousedé v Naších Josefa Holečka jsou plodem zbožného přání, rousseauovského přesvědčení, že člověk nezkažený, přírodní, je schopný nejhlubší filozofické reflexe světa. Vliv tu měli i ruští klasici, v případě Světlé Turgeněv, v případě Holečkově zejména narodničtí autoři, z nichž zejména Zlatovratskij svými Ustoji Holečka vysloveně inspiroval.

Literatura tu vytvořila určité typy postav, které se značně vzdálily obrazu reálného jen velmi málo vzdělaného venkovského člověka, jehož obzor byl poměrně omezený, a vytvořila paradigma

¹ Světlá, K.: Kříž u potoka, Praha 1929, s. 28.

postojů a názorů, které přetrvaly až do 20. století a staly se normou, jíž byla vesnice a její život nahlížen ještě dlouho poté.

Ve 20. a 30. letech 20. století se vesnická próza realizuje ve dvou větvích: jedna z nich mří k zábavnému čtení, nabízejícímu barvitý příběh ve vesnických kulisách (Jan Vrba, Jan Morávek), druhá se přímo vztahuje k této tradici. Hlásí se k ní zejména ruralističtí autoři, kteří vnímají současnou vesnici velmi podobně a velmi podobně její obraz silně ideologizují. I pro ně je venkovský život viděn pohledem určité ideologické koncepce, i pro ně je zdrojem národní síly a zejména morální obrody, jejíž potřebu pociťují tváří v tvář zkaženému a ateistickému světu města. V protikladu zkažené město - ryzí venkov se pokusili ukázat moderní krizi hodnot a zejména se pokusili najít východisko z ní. Jedním z těchto autorů, umělecky asi nejzajímavějších, byl František Křelina.

František Křelina (27.6.1903 Podhradí u Jičína – 25.10.1976 Praha) na sebe upozornil už v polovině 30. let, kdy po několika sbírkách básní (Půlnoční svítání, 1927, Předjitřní tma, 1930, Plaché světlo, 1934) a knížce povídek (Hlas kořenů, 1927) vydal romány Hlas na poušti (1935) a Hubená léta (1935). Kritika příznačně (Bedřich Václavěk, právě tak jako Karel Sezima nebo A.M. Píša či Bedřich Fučků) ocenila Křelinovu znalost venkovské látky i jeho schopnost pojmut příběh jednotlivce v sociálním kontextu. Snad jenom Šalda nepodlehł tomuto sociologickému pohledu a ocenil Křelinovu schopnost jít za vnější obraz skutečnosti: „Slyšel jsem spojovat Křelinu s Raisem – to je čirý nesmysl. Rais vidí a okresluje hmotné věci těsně z blízka, s malým obzorem, v šedé střízlivosti a suchosti. Křelina zná naproti tomu umění perspektivně symboliky, oblačného rozletu obraznosti, někdy ovšem zplanělé, naléhavě širosti dálav i jejich zpěněního víru.“² V kritice Hubených let autorův portrét doplnil dalšími postřehy: „V Křelinovi je vedle realisty nejen mravní patetik, ale i symbolista. Duchovně mravně ovzduší nad svým románem rád zhušťuje ve vnějškové symboly, rád svou akci doprovází nějakou hmotnou rekvizitou. /.../ Force Křelinova /.../ je mravní noblesa, takt a obraznost srdce, kterým vidí, co nevidí jiní. /.../ U Křeliny můžeš opravdu mluvit o mravním vospívání a uzrávání člověka.“³ Šalda tak naznačil, že Křelinu nelze číst jako pouhý obraz sociálních poměrů na vesnici, že vesnické téma je u něho nositelem náročných otázek, které tento rámec překračují.

Křelinovy obrazy venkovského prostředí jsou podobně jako u jeho předchůdců, které jsme zmínili, víceplánové, jde v nich o víc než o pouhé dokumenty sociálních a politických proměn tradiční vesnice konfrontované s moderní dobou. Objevují se tu typy vesnických hloubalů, kteří udržují vědomí o normách lidského chování a čelí rozpadu patriarchální vesnice. Oni vedou pře se svými dětmi, se sousedy, kteří touží po lehčím životě ve městě a odmítají žít jako jejich předci.

Je to zřejmé zejména v jeho vrcholném díle, v románu Babel, jehož první verze, původně označená titulem Pokoj vám, byla napsána v roce 1938. Bezprostředním podnětem byly historické události toho roku, které zasáhly do Křelinova života. V centru románu je postava, která patří k oněm hloubavým sedlákům – filozofům, které vytvořila česká vesnická próza. Po záchvatu mrtvice se aktivní, realistický sedlák začne zamýšlet nad otázkami smyslu života, Boží existence: „Nikdy dřív se potom neptal, neměl kdy na žádnou nesmrtelnost, selská nesmrtelnost je v brázdách, v ořešácích, které budeš sklízet za sto let /.../ a najednou na něj sáhla smrt, sahala po něm smrt. Dostal odklad? /.../ Jaký v tom byl smysl, že byl vzkříšen z mrtvých? Ne, z bezvědomí, z vidin, z neskutečného vyvolán do skutečna.“⁴ Odpovědi na své otázky hledá u filozofů, čte

² Šaldův zápisník VII, 1933 – 1934, s. 215n.

³ Šaldův zápisník VIII, 1934 – 1935, s. 189n.

⁴ Křelina, F.: Babel, 1968, s. 222.

Platóna a Aristotela.

V závěrečné poznámce k románu *Bábel* vysvětluje Křelina zrod ústřední figury a čelí výtce její nepravděpodobnosti odvoláním se na literární tradici. Románový hrdina je pro něj „ne vymyšlená postava, nýbrž živý člověk. Žil v Čechách, žil na Československu takový sedlák, který hledal smysl veškerenstva, který filozofoval o Platónovi? Přečtětě si *Nemodleňce*“.⁵

Druhý horizont, který určuje parametry Křelinovy prózy, signalizují jména jeho postav, která bývají často mluvící a nabízejí další intertextuální souvislosti: Slovo „bábel“ vytčené do titulu definitivní podoby díla je nejen rodové jméno jeho protagonisty, ale také připomíná příběh z biblické knihy Genesis o stavbě babylónské věže, která skončila zmatením jazyků a rozštěpením do té doby jednotného lidstva. V tomto smyslu je ústředním symbolem románu i klíčem k jeho výkladu. Poukazuje k rozvratu moderního světa, k jeho mravní krizi, pramenící z úpadku náboženského cítění, z pýchy, nesvornosti. Tento výklad potvrzují i jména postav, která naznačují, že Křelinovi hrdinové jsou zároveň autentickými postavami, prožívajícími věrohodné lidské osudy v reálném regionu a zároveň tento rozměr přesahujícími, jsou novým vtělením postav dobře známých čtenářům bible a náboženských textů a jejich příběhy jsou jakýmsi variantami na biblická a legendistická témata.

Křelina sám význam jmen svých postav pro krystalizaci koncepce svého díla zdůraznil v doslovu k *Bábelu*, když konstatoval, že dlouho hledal jméno pro svého protagonistu. Náhodně zaslechnuté jméno *Bábel*, které pak dal svému hrdinovi, významně posunulo jeho úvahy nad koncepcí románu, do té doby nazývaného *Pokoj vám*. Různé významové konotace, s ním spojené a pro čtenáře zřetelné, daly jeho románu další významové roviny. Román o *Jakubu Bábelovi* a jeho nesvorných synech (jméno *Jakub* asociuje ještě další biblický příběh – o praotci *Jákovovi* a jeho synech) byl původně koncipován jako selská kronika.

Dílo, které známe z definitivního znění vydaného v roce 1968, prošlo mnoha redakcemi. Autor sám mluví o osmi variantách. Jeho publikování nejprve znemožnila okupace (román má výrazně protinacistickou tendenci), bezprostředně po ní však autor neusiloval o jeho vydání, poválečná verze dosud nebyla hotova. Po únorovém puči v roce 1948 byl osud románu na dlouhá léta zpečetěn. Kniha vyšla až v roce 1968, v onom krátkém období relativně liberální kulturní politiky. A tak dílo, na kterém začal pracovat pětaticetiletý muž s vynikajícím literárním renomé, vydal pětadesátiletý autor, který měl za sebou hořkou zkušenost nespravedlivého žalářování a který měl být zapomenut.

V definitivním znění je děj zkoncentrován do několika dní, v nichž drama rodu vrcholí. Během nich vybuchne léta zrající spor a „zmatení jazyků“, jemuž propadl okolní svět, hrozí zničit i soudržnost tohoto dosud pevného rodu. Každý ze tří synů *Jakuba Bábel*a jde svou cestou, dosud se ale respektovali. Politické spory (*Jiří* je fašista, *Petr* komunista) hrozí rod rozvrátit. V úvodu románu *Petr* rozbije schůzi, kterou organizuje *Jiří*, a v závěru románu je *Petr* obviněn ze zhářství a otcovraždy, jejichž motivem měly být peníze, příslibené otcem *Jiřím* na podporu jeho politické aktivity.

Vnitřní pohyb románu je však protisměrný. Čím víc útočí vnější svět na rodovou celistvost, tím víc se v jeho příslušnících aktivizuje pocit soudržnosti. Komunista *Petr* je miláčkem celé rodiny a *Jiří*, neustále strhovaný svou ženou, která se za vesnické přibuzenstvo stydí, si nad bochníkem domácího chleba uvědomuje svou příslušnost k rodu, lásku k nevlastní matce, k bratrům, byl jiného politického smýšlení, i k otci. Nositelkami této rodové soudržnosti jsou u *Křeliny* ženské postavy, matka *Marie*, sestra *Anežka* a posléze i *Němka Irmgard*, *Petrova* nevěsta. Zejména

⁵ Křelina, F.: Rozloučení. Závěrečná poznámka k románu *Bábel* (cit. podle rukopisu).

Irmgard, o kterou zápasí Češi s Němci (to, že patří k oběma světům, naznačuje i její příjmení, Prokopová, které je ryze české, zatímco křestní jméno je výrazně německé) a která je neustále přitahována bábelským klanem a zároveň se cítí součástí své vlastní rodiny, aktivně podporující Henleina, je ve stavbě románu neobyčejně důležitá. Její vůle ke smíru, touha překlenout rozpory (a ochota se pro to i nesobecky obětovat), je hrází, jež brání „bábelu“ vnějšího světa rozvrátit klid a řád vnitřního světa Babelů. Ženská jména jsou tu opět mluvící: matka Marie připomíná ústřední ženskou postavu katolické věrouky, nesobecká a obětavá Anežka evokuje postavu Anežky České (jejímu osudu Křelina věnoval ve 40. letech román *Dcera královská*) a Irmgard (v překladu *Silná*) ztělesňuje pevnost lásky a sílu odhodlání. A ještě jedno ženské jméno se tu mihne – jméno Zdislavy z Lemberka, která je Křelinovi světicí národnostního smíru a porozumění.

V průsečku těchto tradic vzniká dílo, které je diskursem o smyslu lidské existence, o základních hodnotách, které jsou zde prověřovány v extrémní situaci života jedince i společnosti. Za konkrétními příběhy hrdinů, modelovaných z autentických lidských typů a snad i podle jejich autentických osudů, se rýsuje podobenství o konfliktech člověka v konfliktním světě, o cestě bábelem moderního světa k hlubině bezpečnosti, jíž je pro Křelina Bůh.

Význam osobních jmen jako ukazatelů intertextuálních souvislostí se stupňuje ve volném pokračování románu *Bábel*, nevydaném textu *Soud nad Bábelem*. Toto dílo bylo dokončeno v srpnu 1971 jako pravděpodobně poslední rukopis Františka Křeliny. Lektorů nakladatelství Československý spisovatel tehdy knihu nedoporučili k vydání pro její „nerrealistický mysticismus“.

Děj knihy je soustředěn k procesu s nejmladším synem Jakuba Bábela Petrem, obviněným z otcovraždy. Ale zároveň s tím, jak se tento proces rozvíjí, probíhá i symbolický soud nad bábelem moderního světa, soud nad těmi, kteří zničili Československou republiku a otevřeli dokořán cestu nenávisti a nesnášenlivosti. Tento symbolický plán Soudu nad Bábelem signalizují jména jednajících postav: senátu předsedá Václav Dědic, obklopený postavami se jmény Vojtěch, Anežka, Prokop, Ludmila. Soudce Václav Dědic je v této souvislosti i svatým Václavem, „dědicem české země“, a lidé, kteří nesou jména „nebeského dvorstva krásného“, českých zemských patronů, vytvářejí mystický horizont tohoto soudu. Postupně, jak proces pokračuje a pod okny hřmějí auta a obrněné vozy nacistické armády obsazující zbytek okleštěného Československa, jde stále méně o to, zda je Petr vinen, ale mnohem víc o odpověď na základní otázku lidského života, kterou Jakub Bábel na sklonku života hledal a na níž nakonec našel odpověď. Jeho záhadný výrok, který se zprvu zdál obviňovat Petra, je dešifrován jako zvolání Bůh jest. Tato slova zazní z úst Bábellovy vdovy jako potvrzení Petrovy nevinny, ale i jako výraz pevné naděje, že hrůza, valící se na všechny, není definitivní, výraz víry v nadosobní řád lásky a porozumění, který platí i ve chvílích, kdy se zdá, že zlo triumfuje. Osvobozující výrok soudu, k němuž přispěje Irmgardino svědectví (k soudu se dostaví skoro zázrakem, a tento zázrak přičítá paní Zdislavě), vyslovený Václavem Dědicem, má platnost vysloveně symbolickou: ve chvíli zoufalství a triumfující nenávisti je příslibem ochrany zemského patrona a jeho „nebeského dvorstva“.

Paralelně se scénami soudu s Petrem Bábelem rozvíjí autor druhý dějový plán románu, jehož protagonisty jsou reálné historické postavy: Hitler, Hácha a jeho dcera, lidé z Hitlerova okolí. S velkou sugestivní silou líčí poslední okamžiky republiky, Háchovu cestu do Berlína a posléze jeho návrat, obsazení Prahy 15. března 1939 a příchod Hitlera na Pražský hrad. Reálná jména se tu mísí se jmény mluvícími, reálný příběh se prolíná s legendou svatopetrskou (Petrovo osvobození ze žaláře a posléze dobrovolná oběť) i s legendou zdislavskou.

Je třeba ještě podotknout, že Křelinova interpretace postavy blahoslavené Zdislavy z Lemberka,

postavy, která oslovila i další autory tvořící v tomto období, je značně volná. Zatímco v klasických legendách, ale i u Jaroslava Durycha⁶ a u Zdeňka Kalisty, který věnoval blahoslavené Zdislavě drobnou monografii,⁷ je Zdislava světicí sebeobětavé lásky zahrnující vedle vlastní rodiny chudé a nemocné, pro Křelinu je světicí českoněmeckého porozumění, křesťanské lásky k bližnímu, která ruší sváry politické a národnostní. Ustálené atributy jsou tak přehodnoceny, aktualizovány v souladu s ústřední ideou knihy.

Jména postav jsou často důležitým signálem intertextových vztahů. V dílech autorů, kteří jsou výrazně křesťansky orientováni, je tento význam dvojnásobný: jméno, zejména křestní, předznamenává lidský život, vztahuje ho k hodnotám, které symbolizuje jeho svatý nositel. Zájem o české světce byl v katolickém prostředí na konci 30. let a ve 40. letech mimořádně aktualizovaný (připomeňme si např. Schulzovy hagiografické spisky).⁸ Byl motivován prosbou o záchranu země, která byla ohrožena v samé své podstatě. Definitivní znění Křelinových románů o Bábelech započatých ve 40. letech vzniklo však daleko později. Neznamenal to, že by autor oslabil tuto souvislost: i tato doba byla katolickými autory vnímána jako doba ohrožení země, jako doba, v níž triumfovalo zlo: vzývání zemských patronů bylo pro ně stejně aktuální. Společnost, v níž román Soud nad Bábelem koncem 60. let vznikl, byla již značně sekularizovaná a narážky skryté ve jménech už nemusely být čtenářům plně srozumitelné. Stačily však k tomu, aby lektor román nedoporučil nakladatelství k vydání. Patřil zřejmě ještě k té generaci, která měla ve škole povinné náboženství a symbolice jmen a intertextuálním souvislostem knihy porozuměl.

6 Durych, J.: Světlo v tmách, Řím 1988 (Praha 1991).

7 Kalista, Z.: Blahoslavená Zdislava, Praha 1941.

8 Schulz, K.: Pochvala patronů českých, Praha 1937.